

BUXORO VILOYATI
HOKIMLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI

DAVLAT TILI - TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA MIQYOSIDAGI ILMIY-AMALIY ANJUMANI

21-Oktabr

O'zbek tiliga davlat tili
maqomi berilgan kun
muborak bo'lsin!

BUXORO-2020

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI
DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH DEPARTAMENTI
BUXORO VILOYAT HOKIMLIGI**

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

*(O'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilganligining 31 yilligiga
bag'ishlangan respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari)*

BUXORO, 2020-yil,16-oktabr

DAVLAT TILI – IJTIMOYIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

“Davlat tili - ijtimoiy taraqqiyot va milliy yuksalish mezoni” mavzusida Respublika masofaviy ilmiy-amaliy anjumani ilmiy maqola va tezislari to'plami. (2020-yil,16-oktabr). Buxoro: 2020-y. 706 bet.

MAS'UL MUHARRIR:

Ahmedov A.R. – f.f.n., dotsent

TAQRIZCHILAR:

Abuzalova M.Q. – f.f.d., prof. Nazarova S.A. – f.f.n., dots.

Eshonqulov H.P. – f.f.n., dots. Yo'ldosheva D.N. – p.f.n. dots.

TO'PLOVCHI VA NASHRGA TAYYORLOVCHI:

G'aybullayeva N.I. – f.f.f.d (PhD)

Tosheva D.A. – f.f.f.d (PhD)

G'ulomova Sh.Q. – f.f.f.d (PhD)

Ushbu Respublika masofaviy ilmiy-amaliy anjumanining ilmiy maqola va tezislari to'plamida O'zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni qabul qilinganining 31 yilligi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5850-son Farmonida ko'zda tutilgan “O'zbek tili bayrami kuni”ni keng nishonlash, jumladan: o'zbek tilining davlat tili sifatida nufuzini oshirish va qo'llanish ko'lamini yanada kengaytirish shuningdek o'zbek tilining davlat va jamiyat hayotidagi mavqeyini yanada yuksaltirish, davlat tilining rivojlanishi, tarixiy taraqqiyoti, istiqboli bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar samarasini oshirish, o'zbek nazariy tilshunosligi, leksikologiya hamda leksikografiyasi, til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasida belgilangan vazifalar va amaliy filologiyani rivojlantirish, o'zbek tili ta'limi muammolari, davlat tilida ish yuritish va nutq madaniyati masalalari borasida fikr va tajriba almashish, sohada amalga oshirilayotgan ishlarni tahlil qilish va bu boradagi takliflarni ishlab chiqish bo'yicha ilmiy, amaliy va uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Mazkur to'plamga kiritilgan maqolalar va tezislarning mazmuni, statistik ma'lumotlar hamda bildirilgan fikr va mulohazalarga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

Asadova M.F.	Zamonaviy tilshunoslikning milliy yuksalish va ilmiy tafakkur taraqqiyotidagi o'рни	431
Berdiyeva D.T. Alloqov F.B. Yaxshiqulova M.T.	Ayrim Qorako'l shevalarining le' semantik xususiyatlari	432
Boltayeva N.O'.	Publitsistik matnlarda sarlavhaning ish usullari	441
Bozorova G.Z.	O'zbek tilidagi pleonastik birliklar tasnifi	445
Halimov E.	Ona tili - millat g'ururi	458
Hamroyeva N.N.	Iltifot shaxslararo og'zaki muloqotning muhim tarkibiy qismi sifatida	454
Hamroyeva Sh. Gulyamova Sh.	Elektron lug'atlar kompyuter leksikografiyasi mahsuli	459
Haydarov A.	Ingliz va o'zbek tillarida onomatopeyalarning uslubiy xususiyatlari	465
Haydarova N.	O'zbek tili frazeologizmlarida milliy xususiyatlarning aks etishi	472
Islamov O'.	Til madaniyatining taraqqiyoti xususida	475
Karimov S. Rashidova U.	O'zbek tilida uslublararo frazema qo'llashda xilma-xillik	479
Mo'minov Sh. Madaminova S.	Rahbar nutqida hozirjavoblik	483
Nazarova S. Xojiyeva M.	So'z birikmalarida sintaktik va nominativ xususiyatlar uyg'unlashuvi	486
Qobilova A.	Perifrastik nominatsiyaning xususiyatlari.	490
Raximova R.	O'zbek tili tarixiga bir nazar	493
Salixova N.	O'zbek tilida undov so'zlarning o'рни	498
Qodirova Z.	Qisqa matnlarning lingvistik xususiyatlari	501
Sobirova D. Ziyoyeva M.	O'zbek muloqotida pleonazm	504
Sobirova D.	Publitsistik matnlarda so'z birikmasi-sarlavhalar	506
Toirova G.	Milliy korpus fragmenti interfeysini	509

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

Bu misollardagi *to'qayzor*, *chamanzor* so'zlaridagi *-zor* affiksi pleonastik qo'llangan. Qiyoslaymiz: *daraxtzor*, *olmazor*, *lolazor* kabi so'zlar asosida o'rin ma'nosi ham, jamlik ma'nosi ham yo'q, *-zor* affiksi qo'shilib shu ma'nolar yuzaga kelgan. Lekin *to'qayzor*, *chamanzor* so'zlarining o'zagida (*to'qay*, *chaman*) ham o'rin, ham jamlik ma'nosi anglashiladi.

XULOSA. O'zbek tilida, ayniqsa, so'zlashuv uslubida pleonazm hodisasi ko'plab uchraydi. Tabiiyki, pleonazm nutqning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. –Москва: Наука», 1969. стр. 422.
2. Махкамов Н. Адабий норма ва плеоназм. – Тошкент. Фан, 1988, 96 б.
3. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 томли. 3 том. Тошкент: Ўзб. Мил. Энцикл., 2006–2008.
4. www.ziyoue.com

PUBLITSISTIK MATNLARDA SO'Z BIRIKMASI- SARLAVHALAR

Sobirova Dilnoza Rasulovna
BuxDU o'qituvchisi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada so'z birikmasi bilan ifodalangan publitsistik matn sarlavhalari substansial tilshunoslik yutuqlari asosida tahlilga tortiladi.

KIRISH. Matnda ifodalangan mazmunni kishiga dastlabki axborot tarzida yetkazuvchi, ta'sir qiluvchi va o'z navbatida kishi diqqatini o'ziga jalb qiluvchi vosita sarlavha hisoblanadi. "Sarlavha - maqola va materialning ichki mazmunidan kelib chiqib, unga qo'yiladigan nom" [1,30].

ASOSIY QISM. Publitsistik matn sarlavhalari orasida so'z birikmasi ko'rinishidagi sarlavhalar ham uchraydi. Bunday sarlavhalar matn mazmunini aniqlashtirish, gazetxon(tomoshabin, tinglovchi)ga mavjud material mazmuni bilan yaqindan tanishish imkonini beradi. Publitsistik matnlarda qo'llanilgan so'z birikmasi so'z bilan chambarchas bog'liq

bo'lsa-da, ma'no anglatish, fikr ifodalash xususiyatlariga ko'ra undan ajralib turadi.

“So‘z birikmasi tilda sintaktik sath birligi va nominativ sath birligi sifatida baholanadi. Bunga sabab shuki, so‘z birikmasi mayyan lug‘aviy birliklarning tobe-hokimlik munosabati asosida yuzaga keladi [3, 27]”.

Ma'lumki, so‘z birikmasi substansial jihatdan tadqiq etilgan. Atoqli olim S.A. Nazarova tomonlaridan lisoniy bosqichda so‘z birikmalarining 16 xil LSQ(lisoniy sintaktik qolip)i mavjudligi aniqlangan. Quyida biz substansial tilshunoslik yutuqlari asosida so‘z birikmasi-sarlavhalarini tahlil etishga harakat qilamiz:

[I + k - I ek] = SB LSQli so‘z birikmasi-sarlavhalar. Odatda bunday LSQli sarlavhalarda qaratuvchi-qaralmish munosabati mavjud bo‘ladi. Publitsistik matnlarda bunday sarlavhalar ko‘pchilikni tashkil etadi: “*Mirzo Anvarning Ra‘nosi*” (H., 20.05.2009), “*O‘zbekning sarlochini*” (T., 01.01.2015), “*Umidaning umidlari*” (T., 07.01.2015) kabi.

[I ch k ~ I chog] = SB LSQli olim S.A. Nazarova tadqiqotlariga ko‘ra nutqda [masofa-hudud] ma‘noli so‘z birikmalarini hosil qiladi [3, 95]. Kuzatishlarimiz davomida bu kabi sarlavhalarni uchratmadik.

[Sabab-harakat], [vosita-harakat], [qo‘zg‘atuvchi-harakat] ma‘nolarini hosil qiluvchi [I ch / i k ~ F ma‘n] = SB LSQli so‘z birikmasi biz tahlilga tortgan publitsistik matnlarda sarlavha sifatida qo‘llanmagan.

Ism va fe‘lning o‘zaro tobe-hokimlik munosabatiga asoslangan [I k k - F] = SB, [I o‘xsh ~ F] = SB LSQli so‘z birikmasi-sarlavhalar ham kuzatilmadi.

[I k k ~ Sf] = SB LSQli o‘zida [o‘xshatish-qiyoslash] ma‘noli so‘z birikmalarining sintaktik mohiyatini o‘zida aks ettiradi. Publitsistik matnlarda bunday LSQli sarlavhalar oz bo‘lsa-da uchraydi: “*Salomatlikka foydali*” (T., 07.02.2015).

Harakatning tarzi va holatini ifodalovchi so‘z birikmalarini nutqda voqelantiruvchi [F id - F] = SB LSQli sarlavhalarga duch kelmadik.

[S k k ~ S] = SB LSQli so‘z birikmalarida asosan son so‘z turkumiga mansub birliklarning tobe-hokimlik munosabati mavjud bo‘ladi.

Kelishik ko‘rsatkichlari bilan shakllangan ismlarning otlar bilan tobe-hokimlik munosabatiga kirishuvidan hosil bo‘luvchi [I k k - O] = SB LSQli so‘z birikmasi-sarlavhalar publitsistik matnlarda faol qo‘llanadi: “*Yetakchilarga ko‘makchi*” (T., 14.02.2015), “*Talabalikka bag‘ishlov*” (M., 03.10.2018).

[I o‘xsh ~ I] = SB LSQli so‘z birikmalari o‘zida o‘xshatish-qiyoslash ma‘nolarini mujassamlashtiradi. Kuzatishlar davomida bunday sarlavhalar

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

mavjud ekanligiga amin bo'ldik: *"Vatandek muqaddas, bahordek go'zal"* (T., 07.03.2015).

Fe'ning sifatdosh shakli va ot orasida yuzaga keluvchi tobe-hokimlik munosabatini aks ettiruvchi [F^{ad} ~ O] = SB LSQli so'z birikmasi-sarlavhalar faol qo'llanishda ekanligiga guvoh bo'ldik: *"Takomillashayotgan saboqlar"* (T., 18.03.2015), *"Kutilmagan ko'rsatkich"* (M., 03.10.2018).

Publitsistik matnlarda [I ~ O] = SB LSQli so'z birikmasi-sarlavhalar ko'plab o'rinlarda qo'llangan. Jumladan, *"Maftunkor geografiya"* (T., 14.02.2015), *"Hushyor o'quvchi"* (M., 03.10.2018) kabi.

[Belgi-harakat] ma'noli so'z birikmalarini yuzaga keltiruvchi [I ~ F] = SB LSQli sarlavhalarni kuzatmadik.

Juda ham ko'plab publitsistik matnlarda [O^{b.k} ~ O^{e.k}] = SB LSQli so'z birikmasi-sarlavhalar qo'llanganiga guvoh bo'ldik. *"Umid bahori"* (H., 15.04.2009), *"Ustoz baxti"* (29.04.2009), *"Ingliz tili muallimasi"* (M., 10.10.2018).

Kuzatishlarimiz davomida [O_{m-a} ~ O_{n-b}] = SB LSQli so'z birikmasi-sarlavhalarni uchratmadik.

Shaxsni anglatuvchi ot so'z turkumiga oid birliklarning o'zaro birikuvidan yuzaga keluvchi [O_{sh} ~ O_{sh}] = SB LSQli so'z birikmasi-sarlavhalar oz bo'lsa-da mavjud: *"Zargar o'g'il"* (Y., 2017-yil, 1-son).

XULOSA. Kuzatish va tahlillar publitsistik matnlarda [I^{ch.k} ~ I^{cheg}] = SB, [I^{ch/1.k} ~ F^{m.b.o}] = SB, [I^{k.k} ~ F] = SB, [I^{o'xsh} ~ F] = SB, [F^{ad} ~ F] = SB, [S^{k.k} ~ S] = SB, [I ~ F] = SB, [O_{m-a} ~ O_{n-b}] = SB LSQli so'z birikmasi-sarlavhalar deyarli uchramasligini, [I^{k.k} ~ Sf] = SB, [I^{o'xsh} ~ I] = SB, [O_{sh} ~ O_{sh}] = SB LSQli so'z birikmasi-sarlavhalar juda ham oz, [I^{q.k} ~ I^{o.k}] = SB, [I^{k.k} ~ O] = SB, [F^{ad} ~ O] = SB, [I ~ O] = SB, [O^{b.k} ~ O^{e.k}] = SB, LSQli so'z birikmasi-sarlavhalar esa faol qo'llanishda ekanligini ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдурахмонов А. Газета журналистикаси терминларининг кискача изоҳли лутати. – Т.: Укитувчи, 1983, 30-б.
2. Абдусанодов А. Газета сарлавҳаси. – Самарқанд, 1995, 45-б.
3. Назарова С. Сўз бирикмаси синтаксиси субстанциал талқинда. –Т.: "Фан", 2015, 100 б.
4. "Ma'rifa"t gazetasi
5. "Hurriyat" gazetasi
6. "Turkiston" gazetasi

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

*(O'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilganligining 31 yilligiga
bag'ishlangan respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari)*

«Sharq – Buxoro» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahar Mustaqillik ko'chasi 70/2 uy.
Tel: 0(365) 222-46-46

